

TASVIRIY SAN'AT FANIDA QALAMTASVIR

Fazliddinova Muqaddas Elyor qizi

*Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi"
yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya. *Mazkur maqola tasviriy san'at fanining bir qismi bo'lgan qalamtasvir asoslari, qalamtasvirning qonun-qoidalarini, uning tasviriy san'atdagi o'рни va vazifalarini o'rganish, qalamtasvir tarixi bilan tanishish, qalamtasvir mashg'ulotlarini ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo'l, ong va sezgi organlarini rivojlantirishdagi ahamiyati katta ekani bayon qilingan.*

Kalit so'zlari: *qalamtasvir, yorug'lik, soya, shaxsiy soya, tushuvchi soya, yaltiroqlik, aks yorug'lik, yarim soya, ko'mir qalam.*

KIRISH

Qalamtasvir - barcha tasviriy san'at turlarining asosi hisoblanadi. Rassom tasviriy san'at turining qaysi birida ijod qilishidan qat'iy nazar, qalamtasvirga asoslanadi. Rassom o'zining kuzatishlari, katta asar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamdan dastlabku chizgilar bilan ifodalaydi. San'at asarini yaratishda ushbu qoramalar rassomga yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi.

Rassom u yoki bu kartinasini yaratishni qalamdan chizishdan boshlaydi. Keyin asarga beriladi va u tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi. Boshqacha qilib aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o'z asarini yetuk holga keltira olmaydi. Qalamtasvir mustaqil ravishda tugallangan san'at asari ham bo'lishi mumkin. Tush, sangina, pastel, sous, qalamdan yaratilgan ko'plab kartinalar jahonning turli san'at muzeyi va ko'rgazmalaridan joy olgan. Qalamtasvir mashg'ulotlari ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo'l, ong va sezgi organlarini rivojlantirishda nafaqat bo'lajak rassomga, balki turli kasb sohasidagi kishilarga ham zarurdir.

Uyg'onish davrining buyuk rassomi va olimi Leonardo da Vinchi "Rangtasvir qonunlari" nomli asarida ta'kidlaganidek, yoshlar o'zlarini ilm-fan, tasviriy san'atda sinamoqchi bo'lsalar, avvalo, rasm chizishni mukammal bilmoqlari lozim.

Qalamtasvir - tekis yuzaga qo'lda chiziq va nursoya (oq-qora bo'yoq dog'lari) yordamida ishlangan tasvir, grafika vositalarida qalam, per ova boshqalar yordamida chegara chiziq, (kontur chiziq) yoki qisqa va yuluq chiziq (shtrix)lar hamda bo'yoq dog'larida bir xil (axromatik) rangda bajariladi.

Qalamtasvir mashg'ulotlari bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga quyidagi eng asosiy qonunlarni o'rgatishni maqsad qilib qo'ygan:

1. Tasviriy san'atda kompozitsiya asoslari.
2. Shakllarning chiziqli konsturuktiv tuzilishi.
3. Buyunlarning o'zaro nisbatlari.
4. Tasviriy san'atda perspektiva qonunlari.

5. Shakllarda yorug' va soya qonuniyatlari

6. Tasvirni metodik ketma-ketlikda analiz va sintez qilib to'g'ri bajarish.

Tasvirlanayotgan buyum shakli qanchalik murakkab bo'lsa, chizuvchi uni shunchalik ko'p o'rganishi va tahlil etishi kerak. Qalamtasvirda ilmiy yondoshish, ayniqsa, buyumning chiziqli konstruktiv tuzilishi va perspektiv holatini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Qalamtasvirda yetuk malakaga erishish ko'p jihatdan narsani o'ziga qarab tasvirlashga bog'liq. Narsani o'ziga qarab tasvirlash mahurat maktabini o'tmasdan badiiy rivojlanish pillapoyalaridan yuqoriga chiqish mumkin emas. Bir necha yetuk shogirdlar tarbiyalagan rus rassomi va murabbiyi P.P.Chistyakov aytganidek, talaba, avvalo, chizilayotgan buyumni sinchiklab kuzatishi zarur, so'ngra u naturani o'ziga "bo'ysundirishi" kerak. Rassom qanday yetuklikka erishishmasin, u narsani o'ziga qarab tasvirlashdan voz kechmasligi lozim.

Qalamtasvir mashg'ulotlarida buyumlarning hajmini to'g'ri va haqqoniy tasvirlash oddiy qalamda amalga oshiriladi. Rangtasvirdan farqli o'laroq, bu vazifa ancha mushkul bo'lib, talabalardan qalamtasvir borasida ko'plab amaliy mashqlar bajarishni talab etadi. Shuning uchun talabalar turli hajm va shaklga ega buyumlarning yorug' va soyalarini tasvirlayotganda buyumlarning hajmi va shakli asosida ish yuritishi taqozo etiladi. Bundan talaba buyumga tushayotgan yorug', soya, yarim soyalarni yengil chiziqlar bilan bir tekisda chizishga va chiziqlar tortishda ulardan dona-donabajarishga e'tibor berishi kerak. Buyumga yorug'lik qanchalik tik tushsa, uning tasviri shunchalik yaqqol ko'rinadi. Aksincha, chetdan tushayotgan yorug'lik buyumga umumiy tarzda urilib, bajarilayotgan tasvir xiraroq bo'lishiga olib keladi. Yorug'lik bir buyumdan urilib (sinib), ikkinchisiga va uchinchisiga tushishi mumkin. Bu hol tasvirlanayotgan buyumlardagi yorug' va soyalar majmuasini tashkil etadi. Ular quyidagilardan iborat:

- a) yorug'lik;
- b) soya;
- c) yarim soya;
- d) aks
- e) yaltiroqlik;

Yorug'lik - quyosh yoki sun'iy yoritgichning buyum yuasiga tik tushuvchi nuridir.

Soya - buyumlarning yoritilgan qisimning orqa tomoni (teskarisi), yorug'lik nurlari tushgan yeri.

Bunday soyalar shaxsiy soya deb ham yuritiladi. Tasvirlashda tushuvchi soyalar ham kuzatiladi. Ushbu soyalar buyumlarning biri ikkinchisini to'sishi natijasida hosil bo'ladi.

Bunday soyalar buyum tekisligiga (stol, pol, yer va hokazo) hamda buyumlarning biridan ikkinchisiga ham tushishi mumkin. Buyumga qiyaroq tushuvchi yorug'lik ularda yarim soyalarni tashkil etadi. Yarim soyalar soyalar, asosan, yorug'lik va shaxsiy soyalar oralig'idagi qismida joylashadi. Shuning uchun soyalar bir xil to'q tusda bo'lmaydi.

Buyumlarning hajmlarini soya va yarim soyalar orqaligina to'g'ri tasvirlash mumkin. Buyumlarga urilish natijasida qaytib, boshqasiga tushuvchi yorug'liklar aks yorug'likni hosil qiladi.

Aks yorug'lik predmetlarning bir-biridan qanday masofada joylashganiga ko'ra kuchli yoki kuchsiz bo'lishi mumkin. lekin hech qachon aks yorug'lik buyumlarga tik tushuvchi yorug'likka nisbatan kuchli bo'lmaydi.

Buyumga yorug'likning tik tushishi natijasida esa yaltiroqlik hosil bo'ladi. Bu holat shisha, chinni, temir, spool va yorug'likni qaytarish xususiyatiga ega bo'lgan boshqa ko'pgina buyumlarda kuzatiladi.

Qalamtasvirda yorug' va soyalar qalamda yengil chiziqlar (shtrix) bilan amalga oshiriladi. Yorug' va yarim soyada chiziqlar tasvirlanayotgan buyumning xarakteri va yorug'likning tushish yo'nalishi bo'yicha dona-dona, aniq bo'lishi kerak. Bunday ishlangan tuslar buyumlarning konstruktiv tuzilishini yanada yaqqol ko'rsatadi. Aksincha, buyumning soya qismlarida chiziqlar quyuqroq, bir-biriga yaqin (birlashib ketgan) bo'lishi kerak. Buyumlarning hajmini chizishda chiziqlarni tortish ketma-ketligiga rioya qilish kerak. Qalamni qog'oz sirtida bir xil kuch bilan bosganda chiziqlar orasidagi masofalarning teng bo'lishiga e'tibor berish - buyumni to'g'ri chizishda katta ahamiyatga ega. Dumaloq (sferik) hajmga ega bo'lgan buyumlarni chizishda chiziq tortish ellips shaklida bajariladi. Sferik buyumlarni eng quyuq soya joylari uning ekvatoriga yaqinlashgan joyida bo'ladi.

Qalamtasvir - barcha tasviriy san'at turlarining asosi hisoblangan. Qalamtasvir chizmalari 17-asrdan oldin ma'lum emas edi. Keyinchalik qalam bilan ishlash chizmalari zamonaviy konspeksizlar 18-19 asrlarda keng shakllangan. Hozirda zamonaviy rassomlar san'at asarlari va eskizlar uchun grafit qalamdan foydalanishda davom etmoqda. Rasm texnologik jihatdan quruq va suyuq holdagi bo'yoq ashyolaridan foydalanib bajariladi. Eng qadimda quruq bo'yoq - ko'mirga aylangan yongan yog'och qoldiqlari bo'lgan. Uyg'onish davrida italiyan qalami (qora bo'r) ishlatila boshlangan, 16-asr oxirida grafit, 18-asrda esa bugungi kunda keng tarqalgan qalam amalda qo'llanila boshlagan.

Ko'mir qalam - yog'och ko'ylagi ichiga kiritilgan siqilgan ko'mirdan iborat. Ko'mirning ko'p xususiyatlarini saqlab qolish bilan birga grafit qalamlarga o'xshaydi. Ko'pincha ko'mir qalam bilan nozik va aniq detallar uchun foydalaniladi.

XULOSA

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan xulosa shuki, talabalarga boshlang'ich kursdan boshlab rangtasvir, kompozitsiya, haykaltaroshlik kabi mutaxassislik fanlarining asosi bo'lgan boshlang'ich o'quv qalamtasviri mashg'ulotlari ham amaliy, ham ilmiy-nazariy jihatdan yaxshi o'qitilishi shart. O'qitish tarixdan aniq ma'lumki, qadimda buyuk rassomlar tasvirlashning ilmiy asoslarini qo'llash natijasida katta yutuqlarga erishganlar. Buyumlarni o'ziga qarab tasvirlash - tasviriy faoliyatning alifbosidir. Bu umumta'lim maktabi boshlang'ich sinflari o'quvchilaridan tortib to oliy o'quv yurtlari talabalarigacha dasturilamal bo'lishi kerak. Yoshlar narsani o'ziga qarab chizish davomida tabiatdagi voqea-hodisalar, shakllarning konstruktiv tuzilish qonun-qoidalarini o'rganadilar. Bularni talabalarga o'rgatishda didaktiv prinsiplarning asosiysi hisoblangan - ilmiylik prinsipi yetakchi o'rin egallashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Azimova B. Natyurmort tuzish va tasvirlash metodlari. Toshkent. "O'qituvchi". 1984-yil.
2. Boymetov B. Badiiy grafika kulliyoti birinchi kurs sirtqi bo'limi uchun qalamtasvirdan metodik tavsiyalar. Toshkent. 1992-yil.
3. Boymetov B. , Tolipov M. Maktabda tasviriy san'at to'garagi. "Fan". 1995-yil
4. Boymetov B. Qalamtasvir o'qitishning ilmiy asoslari. Metodik tavsiyalar. Toshkent. 1995-yil
5. Boymetov B. Qalamtasvir. Antik davr gips bosh Rasmini chizish. Pedagogika institutlari va universitetlarining maxsus sirtqi bo'lim talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent . 2003-yil.
6. Tojiyev B. Qalamtasvir asoslarini o'rganish. Toshkent. 1994-yil.
7. Ten N. Gips modellarining rasmi. "O'qituvchi". Toshkent. 1994-yil